

De echo's van de patriotten: een reactie op een reactie

De bekende historicus A.Th. van Deursen heeft eens opgemerkt, al weet ik niet meer waar, dat de geschiedenis een echoput is: men hoort terug wat men graag wenst te horen. Het is een weinig hoopvol vooruitzicht om zicht op de gebeurtenissen in het verleden te krijgen, want de historicus zit zichzelf in de weg. Dat blijkt wel duidelijk over het verschil van interpretatie tussen M.A.M. Franken en mij over de patriotten. Waar Franken de echo's van een nieuwe tijd bespeurt, beluister ik overwegend conservatieve geluiden.¹ De kwestie spitst zich toe op de patriotten uit de jaren tachtig van de achttiende eeuw en de vraag is of er achter het patriottische trio herstel, hervorming en behoud een vraagdan wel een uitroepteken moet staan. Vragen zijn natuurlijk interessanter dan oplossingen, maar toch plaatste ik in tegenstelling tot Franken een uitroepteken – gaf dus een oplossing – en definieerde deze patriotten (ook elders) als herstelconservatieven.²

Vóór mijn standpunt hier nader toe te lichten, wil ik eerst wat algemene opmerkingen maken. Mijn artikel was niet bedoeld om een 'eenduidige verklaring' van de patriottentijd te geven. Dat is een overtrokken gedachte en eigenlijk te veel eer. Het was slechts mijn bedoeling de door enige historici aangelegde snelweg tussen 1780 en 1848 weer enig reliëf te geven, niet om zelf met een 'bulldozer (128)' door de historie te gaan. Dat daarbij de afbakening van historische perioden ter discussie komt te staan is niet te voorkomen. Het behoort volgens mij tot de normale taken van een historicus, al zal niet iedereen die gewend is aan een overgeleverde canon dat op prijs stellen. Maar het is niet voor het eerst dat wat een lente leek in te houden, bij nader inzien ook als 'herfsttij' kan worden gezien.

Franken vermeldt nadrukkelijk het beroemde citaat van Colenbrander over de patriotten als marionetten van de Fransen. Gelet op de context wordt op z'n minst de indruk gewekt alsof ik het daarmee eens zou zijn. Dat is niet het geval. Aan de leiband liepen de patriotten niet, maar er kan evenmin ontkend worden dat er door de Fransen druk geïntregeerd werd in de Verenigde Republiek. De Engelsen deden dat trouwens ook, maar dan natuurlijk ten gunste van de stadhouder.

Ook de door Franken genoemde Angelsaksische historici beluisterden in de geschiedenis graag wat ze willen horen. Een mooi voorbeeld is Wayne te Brake. Hij publiceerde zeven werken over de vroege patriottentijd in de Verenigde Republiek, waaronder een belangrijk boek over Deventer. In elke titel van boek of artikel komt wel het woord 'revolution' of 'revolutie' voor. Uiteraard zonder vraagteken. Het lijkt bijna een pathologische behoefte de gebeurtenissen in revolutionair licht te zien.³

R.R. Palmer noemde zijn bekende synthese *'The age of the democratic revolution'*. Een titel die zich uitstekend leent voor mythevorming en vervolgens voor

vergruizing. Want wie het argument in stelling brengt dat er onder oude eisen een geheel nieuwe lading kan zitten (129), dient er ook rekening mee te houden dat het argument met evenveel gemak omgedraaid kan worden: er kan onder het nieuwe veel ouds zitten. Zo kan men zeer wel twifelen aan het democratisch gehalte van al die revoluties. Was men niet veel meer bezig om een nieuwe balans te vinden binnen bestaande kaders van landsbestuur, en was het democratisch gehalte daar niet slechts een onderdeel van? Hoe modern was bijvoorbeeld de bekende kreet 'No taxation without representation'? Ik denk dat die eis terug is te voeren op middeleeuwse verhoudingen. Corporatieve instellingen zoals de Staten en andere representatieve organen in de onderscheiden koninkrijken dankten er hun bestaan aan. Zo waakten in de IJsselsteden de meente over de uitgaven van het stadsbestuur.

En was (is) de inrichting van de Amerikaanse constitutie modern? De indeling van president, senaat en congres heeft zijn wortels in de door Aristoteles en Polybius ontwikkelde driedeling van de gemengde regering: monarchie, aristocratie en democratie. Het vertrouwen in een directe democratie was toen niet onbeperkt groot zodat men de verkiezing van de president door kiesmannen liet plaatsvinden.⁴ Die aarzeling voor een democratie vinden we ook – en dan zijn we weer thuis – te Zwolle. Ook daar bestond onder de patriotten een groot wantrouwen tegen de directe democratie. Deze wat willekeurige voorbeelden lijken erop te wijzen dat men democratische uitgangspunten slechts een bescheiden plaats gunde binnen alle constitutionele veranderingen. Misschien is het daarom beter te spreken van 'de tijd van constitutionele crises' dan van het eenzijdige 'de tijd van de democratische revolutie'.

In de interpretatie van de vroege patriotten als voorlopers van de moderne democraten speelde M. de Jongs massieve biografie over Joan Derk van der Capellen een belangrijke rol. De wortels voor een nog jonge democratie meende hij bij deze jonker te vinden. Met alle respect voor het boek (nog steeds onmisbaar voor de kennis van de werkwijze van de Overijsselse Staten), hier hoorde hij toch te veel wat hij wenste te horen. Van der Capellen was geen democraat, zoals Leeb in zijn boek over de conservatieve wortels van de patriotten heeft aangetoond, een boek dat Franken, wat wel begrijpelijk is van zijn kant, niet noemt.

Bij de beoordeling van de patriotten wordt mijn inziens te weinig rekening gehouden met het toen heersende paternalisme en moralisme, dat misschien het beste als een 'ethisch reveil' gekenschetst kan worden. Het verlangen naar een gezuiverde samenleving op elk gebied van het leven was groot. De patriot Rhijnvis Feith bijvoorbeeld schreef het moralistisch toneelstuk *De patriotten*. Daarin plaatste hij in een zwart-wit tegenstelling de 'waare Vaderlander' tegenover 'den Aristocraat en den blinden Prinsman'. Vooral het paternalisme laat zich moeilijk rijmen met democratie, terwijl het moralisme het uitgangspunt was voor herstel-conservatieve eisen in de politiek. Vanuit dit perspectief lijkt de hele opschudding in de patriottentijd op de catastrofe die Bernard de Mandeville in zijn *The Fable of the Bees, or Private vices, Public Benefits* beschreef: voortdurend gemoraliseer in de voorheen ijverige en welvarende bijengemeen-

schap leidde tot de ondergang van het gehele bijenvolk en een bezetting door een vreemd bijenvolk. Het lijkt een wat absurd voorstel, maar onderzoek naar de relatie tussen deugd en politiek leverde voor Frankrijk al een mooie studie op.⁵ Het optreden van Van der Capellen lijkt eerder op dat van een paternalistisch aristocraat, een verlicht despoot op duodecimoformaat. Uit zo'n houding is zijn inzet voor de afschaffing van de onrechtmatige drostendiensten goed te verklaren. Zo zagen de tijdgenoten het waarschijnlijk ook. Na zijn dood werd hij als een 'vader' vereerd, niet als een democraat.

Wat Van de Capellen politiek eigenlijk wilde blijft trouwens vrij duister, hij was vooral duidelijk in wat hij niet wilde. Zoals vele generatiegenoten patriotten was hij vrij arm aan positieve ideeën over een nieuwe inrichting van het landsbestuur.⁶ Deze opvatting is geen radicaal inzicht van moderne historici. De tijdgenoot Jacob Frederik Serrurier, die zich voor langere tijd te Zwolle vestigde, omschreef de patriotten uit de jaren tachtig die hij in zijn studententijd te Leiden meemaakte als personen die zelf geen deel hadden aan gunsten van het bestuur. Ze wisten nauwelijks wat ze wilden en verschilden daarin ook nog onderling sterk. Van een nieuwe staatsinrichting droomde men niet. De patriotten beweerden het oude te willen handhaven, spraken van privileges uit de oude tijd en draaiden dus nog altijd in een bestaand kringetje van denkbeelden rond. De staatsrechterlijke materie werd volgens Serrurier niet grondig behandeld. De patriotten verlangden de privileges te herstellen, smaalden slechts op de prins en zijn bewind en klaagden over verdrukking en dwang. Daarbij had iedereen nog zijn bijzondere grieven.⁷ Men kan dat als intellectuele armoede zien, maar het is misschien vooral een bewijs dat de wil tot een diepgaande verandering ontbrak. Herstel en zuivering van de aloude constitutie waren het doel.

Als de patriotten voor 1787 mede de grondleggers van de modern democratie waren, dan dienen ze als zodanig erkenning te krijgen. Mijn afwijzing wordt mede gevoed doordat ik de continuïteit tussen deze vroege patriotten en de moderne democratie niet zie. Want de door C.H.E. de Wit veronderstelde directe relatie tussen de patriotten van 1780 en 1848 is uiterst twijfelachtig. De Wit geeft een veel te democratische inkleuring aan de nieuwe staatsinrichting van J.R. Thorbecke die hij kenmerkt als 'De overwinning van de democratie'. Franken volgt hem hierin en schrijft over de instelling van de 'liberale democratie (127)'. Maar zo zou ik de overwinning van 1848 op het autoritaire bewind van Willem II toch niet willen duiden. Integendeel, want met Thorbecke kwam de maatschappelijke aristocratie van intellect, geld en geboorte aan de macht. Slechts aan het eind van de negentiende eeuw waren deze aristocraten bereid, zij het met grote weerzin, om aan democratische verlangens tegemoet te komen. En pas aan begin van deze eeuw ging men er toe over de democratie als uitgangspunt voor de inrichting van bestuur te nemen. Maar nog steeds met de nodige omzichtigheid zoals het bestaan van een erfelijke monarchie, benoemde commissarissen der koning(in) en burgemeesters aantonen. De eenvoudige patriottische wens om burgers hun plaatselijke vertegenwoordigers te laten kiezen, is nog steeds niet volledig gerealiseerd.

Samenvattend zie ik geen redenen om op mijn standpunt terug te komen. Franken stelt weliswaar veel vragen maar biedt eigenlijk weinig argumenten die daartoe aanleiding zouden kunnen geven. Ook de door hem aangehaalde constatering van S. Klein (128) dat het oude en het nieuwe ingewikkeld door elkaar liggen (maar in welke tijd is dat niet het geval?) en het Rankiaans pleidooi voor een eigen waardering van de periode brengt een oplossing niet naderbij. Dat kan alleen door onderzoek. Door de Zwolse patriotten op hun eigen argumenten en op hun gedrag te onderzoeken, meende ik in ieder geval mijn steentje daaraan bijgedragen te hebben. En wat ik als echo's uit de vroege patriotentijd beluisterde waren: Herstel, Hervorming en Behoud! Heel duidelijk, met een uitroepeteken.

Noten

- 1 M.A.M. Franken, 'Terug bij af? De patriottenbeweging in Zwolle en in de Republiek. Een reactie', in: *Overijsselse Historische Bijdragen* 112 (1997), 125-130. J.C. Streng, 'Aanweerszijden van de Franse Revolutie: Zwolle voor 1787 en na 1795', in: *Overijsselse Historische Bijdragen* 111 (1996), 105-116.
- 2 J.C. Streng, 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite van de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795*, Hilversum 1997, 12-17, 406-428.
- 3 W. Ph. te Brake, *Regents and rebels. The revolutionary world of an eighteenth-century Dutch city*, Cambridge 1989, 201.
- 4 Over het conservatisme bij de tot standkoming van de constitutie van de Verenigde Staten: M. Lienesch, *New order of the ages. Time, the constitution of modern american political thought*, Princeton 1988.
- 5 P. Hazard, *De crisis in het Europese denken. Europa op de drempel van de Verlichting 1680-1715*, Amsterdam 1990, 266-267. C. Blum, *Rousseau and the Republic of Virtue. The language of politics in the French Revolution*, Ithaca and London 1986.
- 6 H. Spanninga, 'Beginsel en belang bij C.L. van Beyma', in: *For uwz lân wyv en bern. De patriotentijd in Friesland*, Leeuwarden 1987, 17-42, esp. 38-39. Y. Kuiper, 'Friese edelen op patriotse wegen', in: *idem*: 43-58, esp. 58.
- 7 H. van ter Meij, *De autobiografie van J.F. Serrurier (1771-1844)*, z.p. z.j. [typoscript, aanwezig GAZ], 17.